

«Μιά μέρα...»

ΝΙΚΟΣ ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

ΕΝΑΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ
ΘΕΑΤΗΣ ΣΤΑ ΕΝ ΑΣΤΕΙ
ΔΙΟΝΥΣΙΑ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΙΔΡΥΤΗΣ: ΣΧΟΛΗ ΜΩΡΑΙΤΗ

*Με τον γενικό τίτλο «Ιστορία του καθημερινού
βίου», στις αρχές του 1986, οργανώθηκε στην
Εταιρεία Σπουδών σειρά ομιλιών, με τον ειδικό
τίτλο «Μια μέρα...», που επιχειρούσε την «ανα-
σύνθεση της καθημερινής δραστηριότητας ενός μη
επώνυμου ανθρώπου σε κάποια φάση της ιστορίας
του τόπου μας».*

*Τα κείμενα των πρώτων πέντε ομιλιών κυκλο-
φορούν τώρα σε αυτοτελείς εκδόσεις, σε περιορι-
σμένο αριθμό αντιτύπων, και θα συγκεντρωθούν σε
ενιαίο τόμο μετά την συμπλήρωση της σειράς.*

*'Οσοι από τους ομιλητές το έκριναν σκόπιμο
πρόσθεσαν στα κείμενά τους τον σχετικό υπομνη-
ματισμό, διατηρώντας ωστόσο τον τόνο της προ-
φορικής ανακοίνωσης.*

ΝΙΚΟΣ ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

ΕΝΑΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ
ΘΕΑΤΗΣ ΣΤΑ ΕΝ ΑΣΤΕΙ
ΔΙΟΝΥΣΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

Σε περιόδους όπως η κλασική αρχαιότητα, όπου και το θεατρικό φαινόμενο προσλαμβάνει τόσο συλλογικό χαρακτήρα, ώστε το άτομο κυριολεκτικά να εκμηδενίζεται μέσα σε μια λαοθάλασσα ανώνυμων και ομόλογων δεκτών της ίδιας εμπειρίας, είναι αδύνατο να απομονώσει κανείς στοιχεία κάποιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς, για να εικονίσει ένα αναγνωρίσιμο ανθρώπινο πρόσωπο, που ναι μεν να περιέχει τα γνωρίσματα του συνόλου, ως μέρος του, αλλά να μην αναπαράγει τη γενικότητα και την περιγραμματικότητά του. Παρ' όλα αυτά, αποφάσισα να αποφύγω την ασφαλέστερη, και, ίσως, επιστημονικά νομιμότερη, λύση, να περιγράψω, δηλαδή, γενικά τη φυσιογνωμία του θεατρικού κοινού της κλασικής Αθήνας, συγκεντρώνοντας τα δεδομένα και εικαζόμενα χαρακτηριστικά του, και προτίμησα έναν πλασματικό περιορισμό οπτικού πεδίου, με πρόθεση να προσδιορίσω το άτομο εξειδικεύοντας τις συμπεριφορές και τις λειτουργίες του συνόλου.

Επομένως, αυτό που ακολουθεί πιο κάτω δεν είναι παρά μια ανασύνθεση, που σημαίνει: μια κατασκευή, στην οποία περίπου το 50% αποτελείται από αντικειμενικά στοιχεία, βασισμένα στην επιστημονική έρευνα, ενώ το υπόλοιπο 50% συγχροτείται από φανταστικά συμπληρώματα και επινοήματα, που δεν είναι δυνατό να αμφισβηθούν από την επιστημονική έρευνα — απλούστατα, είναι πιθανά αλλά όχι αποδείξιμα. Εξάλλου, πι-

στεύω ότι η μέθοδος αυτή νομιμοποιείται και από το ίδιο το θέμα, δεδομένου ότι: α) ο χαρακτήρας μιας μέρας στη ζωή ενός ανώνυμου ανθρώπου στοιχειοθετείται από ένα άθροισμα λεπτομερειών που σπάνια συγκαταλέγονται ανάμεσα στα κατάλοιπα παρωχημένων εποχών· β) το θεατρικό φαινόμενο, μάζι με τις συνακόλουθες ανθρώπινες εμπειρίες του, αποτελεί ένα από τα πιο σκοτεινά και πιο αμφιλεγόμενα θέματα της κλασικής αρχαιότητας. Επειδή, όμως, για να δώσω μια κάπως ολοκληρωμένη εικόνα με βάση το αποσπασματικό υλικό που διαθέτω, είμαι αναγκασμένος να συμπληρώσω, να προεκτείνω και, κυρίως, να επινοήσω, αποφάσισα να υιοθετήσω έναν τύπο έκθεσης αφηγηματικό και περιγραφικό, συγκεντρωμένο γύρω από ένα ενμέρει φανταστικό πλέγμα προσώπων και γεγονότων. Μπορώ, πάντως, να διαθεσαιώσω ότι:

α) προσπάθησα να εξαντλήσω τη συλλογή του θεατρικού υλικού καταφεύγοντας σε έγκυρες επιστημονικές πηγές· β) όπου αναγκαζόμουν να επιλέξω ανάμεσα σε περισσότερες από μία εκδοχές, φρόντιζα ώστε το αποτέλεσμα της συγκεκριμένης επιλογής να μην ανατρέπεται από τις υπόλοιπες· γ) περιόρισα, στο μέγιστο δυνατό, το ποσοστό των προσωπικών υποθέσεων που αναγκάστηκα να περεμβάλω.

Για να εξασφαλίσω, μάλιστα, ένα νόμιμο πλαίσιο ελευθερίας και, επομένως, ευρύτερο περιθώριο πεποίθησης, σκόπιμα επέλεξα ένα χρονικό σημείο μέσα στον 5ο αιώνα χωρίς συγκεκριμένα —εννοώ: εξακριβώσιμα— ιστορικά χαρακτηριστικά. Βρήκα εντιμότερη αυτή την επιλογή από την ερμηνεία ή τη συμπλήρωση ενός μερικά γνωστού ιστορικού δεδομένου. Πιστεύω ότι δεν υπάρχει επισφαλέστερο εγχείρημα από την περιγραφή των αντιδράσεων ενός μέσου Αθηναίου πολίτη, καθώς παρακολουθεί κάποια από τις γνωστές μας τραγωδίες, τοποθετημένος σε εξακριβωμένα ιστορικά συμφραζόμενα. Γι' αυτό γρήγορα παραιτήθηκα από κάποιους εξαιρετικά ερεθιστικούς πειρασμούς, όπως λ.χ. να εγ-

καταστήσω το θεατή μου στα Διονύσια του 472 π.Χ. —περίοδο της ραγδαίας πολιτικής καθίζησης του Θεμιστοκλή— να παρακολουθεί την παράσταση των Περσών, προσπαθώντας να αποκρυπτογραφήσει το πολιτικό μήνυμα του έργου, ώστε να καθορίσει τη στάση του απέναντι στον Κίμωνα· ή στα Διονύσια του 415 π.Χ. —παραμονές της σικελικής εκστρατείας— να παρακολουθεί την παράσταση των Τραχάδων, επιδοκιμάζοντας ή αποδοκιμάζοντας την αιμβλυπία των κριτών, που προτίμησαν για το πρώτο βραβείο τον Ξενοκλή από τον Ευριπίδη.

Για να δώσω κάποιες νύξεις σχετικά με τους όρους και τα όρια της κατασκευής μου, πληροφορώ ότι, λ.χ. στον τομέα της ονοματολογίας, όλα τα οικογενειακά και φίλικά ονόματα του βιογραφούμενου πολίτη προέρχονται από τη σχετική προσωπογραφία του τόπου και του χρόνου όπου τον τοποθετώ· το αρχικό Α του επώνυμου άρχοντα που μνημονεύω θα μπορούσε να ανήκει σε έναν από τους τέσσερις άρχοντες της σχετικής πενταετίας, των οποίων τα ονόματα αρχίζαν, κατά σύμπτωση, από το ίδιο αυτό γράμμα· και, τέλος, ο συνδυασμός των συγκεκριμένων θεατρικών ονομάτων, στην κατάρτιση του προγράμματος των δραματικών αγώνων, δεν αναιρείται από καμία αρχαία μαρτυρία ή επιστημονική υπόθεση.

Και ένα απαραίτητο υστερόγραφο στα προλογικά: η συγκεκριμένη μέρα, με τα σχετικά γεγονότα και τα πρόσωπά της, παρακολουθείται και σχολιάζεται από την οπτική γωνία του βιογραφούμενου, όχι του βιογράφου.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΆΛΛΑ ΣΥΜΦΡΑΖΟΜΕΝΑ

Και πρώτα ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα του πολίτη. Η ταυτότητά του: Ανθεμόκριτος Δημοδώρου Μελιτεύς, της Κεκροπίδος φυλής, λυχνοποιός. Την 90ή ολυμπιάδα ο Ανθεμόκριτος είναι περίπου 43 χρόνων, παντρεμένος με τη Νικαρέτη, θυγατέ-

ρα του Παμφίλου, και πατέρας δύο παιδιών: της δεκαπεντάχρονης Ρόδιλλας και του δωδεκάχρονου Δημοδώρου. Είναι ιδιοκτήτης μιας μικρής αλλά ανθηρής βιοτεχνίας κατασκευής λύχνων, στις παρυφές του Κεραμεικού, όπου απασχολεί πέντε δούλους, ενώ ο ίδιος έχει κυρίως την ευθύνη της διακόσμησης των προϊόντων του.

Το σπίτι του Ανθεμόκριτου βρίσκεται πεντακόσια περίπου μέτρα νοτιοδυτικά του Άρειου Πάγου, μέστι σε ένα σύνολο από ανόμοια σε μέγεθος κτίσματα: είναι, κατά ένα μέρος της κάτωψής του, διώροφο, με το πρόθυρό του σε ένα αρκετά περαστικό δρόμο, που οδηγεί στην κεντρική αρτηρία Αθηνών-Πειραιώς, και την πίσω πόρτα σε ένα σκοτεινό και βρώμικο στενοφρύμι. Στο ισόγειο, γύρω από την κεντρική ορθογώνια παστάδα, είναι συγκεντρωμένοι έξι χώροι: ο ανδρώνας, το μεγαλύτερο και καθαρότερο δωμάτιο, μια μικρή τραπεζαρία, η κουζίνα και το λουτρό, το υπνοδωμάτιο του ζευγαριού και, στο πιο απομακρυσμένο μέρος της αυλής, ένα είδος μικρού στάβλου για τα πουλερικά, τις δύο κατσίκες και το σκύλο. Στον πάνω όροφο βρίσκονται τα υπνοδωμάτια των παιδιών και των τριών δούλων (ένας από αυτούς είναι ο γερο-Σμίκιθος, ο παιδαγωγός του Δημόδωρου) και ένα δωμάτιο εργασίας των γυναικών, όπου είναι στημένοι δύο εργαλειοί. Στον δεύτερο όροφο ανεβαίνει κανείς από μια ξύλινη εξωτερική σκάλα. Περίπου στο κέντρο της αυλής βρίσκεται ένα πηγάδι με πόσιμο νερό, πλεονέκτημα σημαντικό, που απαλλάσσει τους δούλους από το πηγαίνελα στην κοινόχρηστη γειτονική βρύση. Στην ανατολική γωνία της αυλής είναι στημένος ένας μικρός βωμός της Αθηνάς, προστάτισσας των κεραμέων.

Ο Ανθεμόκριτος είναι ένας χρηστός και ευπόληπτος πολίτης, τακτικός στις συνόδους της εκκλησίας (η μερική απασχόλησή του στη λυχνοποιία του αφήνει περιθώρια γι' αυτό), συνεπέστατος στις οικονομικές του υποχρεώσεις, πρόθυμος πάντα να ανταποκριθεί στα λειτουργήματα που του αναθέτει η πολιτεία (έχει

ήδη χρηματίσει τα τελευταία πέντε χρόνια δύο φορές θουλευτής, μία δικαστής στην Ηλιαία και μία κριτής στα Λήναια), με πίστη προστηλωμένος στις αξίες της γνήσιας δημοκρατίας, όπως ασκείται από σώφρονες πολιτικούς σαν τον Νικία· πιστεύει σταθερά στη διατήρηση της ειρήνης, επειδή έζησε και ως στρατιώτης και ως αδελφός αγρότη όλη την περιπέτεια του πολέμου. Αυτή την εποχή είναι ιδιαίτερα ανήσυχος με τους πολιτικούς ακροβατισμούς των ριζοσπαστικών κύκλων (χτες ήραν, μάλιστα, μετά την παράσταση της κωμωδίας, ήρθε σε οξύτατη διένεξη με τον γείτονά του τον Κόροιο, που κάθε μέρα φιλοξενεί στο κουρείο του πλήθος από αυτά τα ανυπόληπτα πρόσωπα), και, αν ήταν στο χέρι του, θα εξοστράκιζε αμέσως τον Γ'πέρβολο, θα πρόσφερε ένα σκύφο με κώνειο στον Αντιφώντα και θα έστελνε όλους τους νεανίσκους που περιβάλλουν τον Αλκιθιάδη σιδηρόδεσμους στα μεταλλεία του Λαυρίου.

Οι θεατρικές του προτιμήσεις είναι ο Σοφοκλής και ο Εύπολης — αν και η εντονότερη συγκίνησή του είναι κατατεθειμένη, λίγο πριν από την σύναψη της ειρήνης, από μια παράσταση τριλογίας του Αισχύλου, που έδωσαν οι απόγονοί του, σύμφωνα με το ειδικό προνόμιο που τους έχει παραχωρήσει η πολιτεία. Τότε συνειδητοποίησε ο Ανθεμόκριτος πόσο μεγάλες αλλαγές είχαν επέλθει στο πρόγραμμα των δραματικών αγώνων από την εποχή που τους παρακολούθουσε ο πατέρας του στα νιάτα του και τους περιέγραφε συχνά στους γιους του. Αυτές οι αλλαγές ανήκαν σε δύο κατηγορίες:

α) εκείνες που είχαν θεσμοθετηθεί με τη θαυμαία εξέλιξη της δραματικής τέχνης και αποτελούσαν πια παράδοση· β) εκείνες που είχαν επιβληθεί από τις έκτακτες συνθήκες του πολέμου, που απαιτούσαν γενικά περιστολή δαπανών και οικονομία δυνάμεων και χρόνου. Η καθοριστικότερη, ως προς την κατάρτιση του προγράμματος, αλλαγή προήλθε από την κατάργηση ενός τύπου θεατρικής σύνθεσης που χαρακτήριζε την εποχή του Αι-

σχύλου: της θεματικά συνεχόμενης τραγικής τριλογίας, η οποία μάλιστα συμπληρωνόταν από ένα σατυρικό δράμα συνήθως από τον ίδιο μυθικό κύκλο. Στις μέρες του Ανθεμόκριτου οι ποιητές δεν παρουσίαζαν σχεδόν ποτέ συνεχόμενες τριλογίες —τώρα πια ούτε καν ο ανιψίος, από αδελφή, του Αισχύλου, ο Φιλοκλής, που διαγωνιζόταν στα φετινά Διονύσια. Έλεγχαν ότι ο Σοφοκλής δεν είχε γράψει ποτέ του τριλογία. Βέβαια, οι τραγικοί ποιητές εξακολουθούσαν να υποχρεώνονται από την πολιτεία να συμμετέχουν στους αγώνες με τέσσερα δράματα, αλλά αυτά αποτελούσαν αυτοτελείς δραματικές μονάδες, χωρίς οποιαδήποτε θεματική ή άλλη συνοχή μεταξύ τους. Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους για τον οποίο αποδεσμεύτηκε και το σατυρικό δράμα από τη λειτουργία του ως συμπληρώματος της τραγικής τριλογίας, σε βαθμό μάλιστα ώστε να δοθεί η ελευθερία σε ορισμένους επικίνδυνους καινοτόμους να το υποκαταστήσουν με ορισμένα δράματα που δύσκολα μπορούσε κανείς να τα εντάξει σε κάποιο είδος.

Με την αυτοτέλεια όμως των τραγωδιών του κάθε ποιητή, δεν ήταν πια απαραίτητη η ταυτόχρονη παράστασή τους την ίδια μέρα. Αντίθετα, και για λόγους ποικιλίας και για λόγους εξασφάλισης κοινών όρων για τους διαγωνιζομένους (από τις καιρικές συνθήκες ώς τη σύνθεση του κοινού ή την ψυχολογική κατάσταση των κριτών) είχε καθιερωθεί εδώ και πολλά χρόνια (τουλάχιστον ο Ανθεμόκριτος δεν θυμόταν διαφορετική ρύθμιση) ο θεσμός του «δράμα προς δράμα αγωνίζεσθαι»: κάθε μέρα δηλαδή παιζόταν από μία τραγωδία και των τριών ποιητών και στο τέλος το σατυρικό δράμα του ενός από τους τρεις. Εννοείται ότι η σειρά καθοριζόταν πάντα με κλήρο.

Αυτή η νέα ρύθμιση συναρτήθηκε με μια άλλη ουσιαστική μεταβολή, που είχε επιβληθεί από την προσπάθεια της πολιτείας να εξασφαλίσει τους δικαιούτερους δυνατούς όρους διαγωνισμού. Επειδή, όπως είναι ευνόητο, στην ποιότητα της ερμηνείας των δραμάτων καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι πρωταγωνιστές,

αφαιρέθηκε το προνόμιο από τους ποιητές να επιλέγουν οι ίδιοι τους υποκριτές τους και καθιερώθηκε και εδώ η διαδικασία του κλήρου: κληρωνόταν, δηλαδή, για κάθε τραγικό ένας πρωταγωνιστής, για να ερμηνεύσει τους κύριους ρόλους και στα τέσσερα δράματα· ο ίδιος ήταν υπεύθυνος και για τη στρατολόγηση των δύο άλλων υποκριτών. Με τη σημασία όμως, και κυρίως την έκταση, που είχαν αποκτήσει οι ρόλοι των κεντρικών ηρώων, ήταν ανθρώπινα αδύνατο σε έναν πρωταγωνιστή να καλύψει υποκριτικά τις ανάγκες τεσσάρων δραμάτων την ίδια μέρα.

Το πρόγραμμα όμως είχε τροποποιηθεί και εξαιτίας του πολέμου, και οι νέες ρυθμίσεις συνεχίζονταν ακόμα και την περίοδο της λεγόμενης ειρήνης. Στα μέτρα της οικονομίας ανήκει και η χρονική συρρίκνωση των δραματικών αγώνων, οι οποίοι περιορίστηκαν σε τρεις από τέσσερις ημέρες —είχε δηλαδή καταργηθεί η μέρα που άλλοτε αφιερωνόταν αποκλειστικά στην παράσταση των κωμωδιών, πέντε τον αριθμό, και είχε προστεθεί μια παράσταση κωμωδίας, κάθε μέρα το απόγευμα, μετά από το πρόγραμμα των τραγικών ποιητών. Σήμερα είναι η τρίτη επί δεκάτη Ελαφηβολιώνος, τετάρτη μέρα της εορτής των εν άστει Διονυσίων και τελευταία των δραματικών αγώνων.

Με το παλαιό πρόγραμμα (κάθε μέρα μια τετραλογία, οι κωμωδίες συγκεντρωμένες σε ξεχωριστή μέρα), θα ήταν απλούστερο και το πρόβλημα που βασανίζει τον Ανθεμόκριτο, αξημέρωτα ακόμα, καθώς στριφογυρίζει στο κρεβάτι, πριν έρθει να τον σηκώσει η Νικαρέτη: πρέπει να αποφασίσει αν, σήμερα τουλάχιστο, τελευταία μέρα των αγώνων, θα πάρει και τη γυναίκα του στο θέατρο. Το κακό είναι ότι δεν υπάρχει στην Αθήνα κάποια νομική πρόβλεψη για το θέμα, ή έστω κάποιο θεσμικό έρεισμα, οπότε η στάση του κάθε οικογενειάρχη εξαρτάται από την ιδέα που έχει μορφώσει για το επίπεδο ηθικής που του επιβάλλει η κοινωνική τάξη του. Και η Νικαρέτη διαφέρει από τις περισσότερες γυναίκες της γειτονιάς, που ανήκουν σε κάπως λαϊκότερα

στρώματα ή έχουν άντρες με επαγγέλματα που επιτρέπουν ευρύτερη τριβή και ανέλεγκτες κοινωνικές σχέσεις, και γι' αυτό και οι ίδιες αισθάνονται λιγότερο περιορισμένες. Φέτος, το πρόβλημα οξύνθηκε ιδιαίτερα, επειδή η στενότερη φίλη της Νικαρέτης, η Μητρίχη, η γυναίκα του κουρέα, είχε παρακολουθήσει όλες τις παραστάσεις, ενώ η οικογένεια του Ανθεμόκριτου είχε παρευρεθεί μόνο στις εκδηλώσεις της πρώτης ημέρας, δεκάτης του Ελαφηβολιώνα, και συγκεκριμένα στη μεγάλη πομπή (που μόλις φέτος είχε επανακτήσει κάτι από την προπολεμική μεγαλοπρέπειά της) και στους διθυραμβικούς αγώνες, 10 παιδών και 10 ανδρών, όπου η παρουσία όλων ήταν αυτονόητη, επειδή για πρώτη φορά συμμετείχε στο χορό της Κεχροπίδας φυλής ο μικρός Δημόδωρος —γι' αυτό, εξάλλου, οργάνωνε ο πατέρας του το αποψινό μικρό συμπόσιο, μολονότι η νίκη είχε δοθεί στους παίδες της Αιαντίδας.

Ο Ανθεμόκριτος φέτος ήταν ιδιαίτερα δισταχτικός, επειδή, πριν πέντε μέρες, είχε παρακολουθήσει τον Προάγωνα στο ωδείο του Περικλή (όπου όλοι οι ποιητές, όπως κάθε χρόνο, παρουσίασαν στο κοινό τα έργα τους, δίνοντας σύντομες περιλήψεις για το καθένα, και τους συνεργάτες τους, κυρίως τους υποχριτές και τους μουσικούς, αν είχαν προσλάβει άλλους, όπως πέρυσι ο Ευριπίδης) και είχε μείνει προβληματισμένος με τους μύθους του Φιλοκλή, που είχαν κεντρικά πρόσωπα γυναικες και όχι όλες περιωπής. Βέβαια, το σημερινό πρόγραμμα περιλάμβανε τα λιγότερο ανησυχητικά δράματα, αλλά κυρίως με τον Ευριπίδη δεν μπορεί ποτέ κανείς να είναι σίγουρος —και ο Ανθεμόκριτος ξανάφερε στο νου την ταραχή που είχε δοκιμάσει, όταν, πριν καμιά δεκαριά χρόνια, παρακολούθουσε τον Ιππόλυτο και αισθανόταν τη Νικαρέτη, μόλις 21 χρόνων τότε, να κοκκινίζει από ντροπή καθισμένη στις πιο πάνω κερκίδες (και όμως είχε διαδοθεί ότι ο Ευριπίδης είχε διορθώσει σ' αυτό το δράμα τις ασχημίες ενός παλαιότερου με τον ίδιο μύθο).

Εξάλλου, ο κίνδυνος δεν προερχόταν πάντα από τα γεγονότα του δράματος ή τη συγκεκριμένη συμπεριφορά των προσώπων, αλλά από τα λόγια τους, και ιδίως από τα επιχειρήματα που κάποτε χρησιμοποιούσαν σε αγώνες λόγων, για να στηρίξουν τις πράξεις τους. Επειδή όμως ο μύθος της σημερινής τραγωδίας του ποιητή ήταν από τους πιο γνωστούς, και επειδή ο Ανθεμόκριτος πολλές φορές τον τελευταίο καιρό, πηγαίνοντας για το εργαστήρι του στον Κεραμεικό, είχε σταθεί έξω από το διδασκαλείο που είχε νοικιάσει ο χορηγός του Ευριπίδη για την προετοιμασία του χορού, και δεν είχε ακούσει απευθείας ούτε πληροφορηθεί τίποτε επιλήψιμο (οι σκανδαλώδεις λεπτομέρειες στα δράματα κυκλοφορούσαν ταχύτατα, παρά τη μαστικότητα που προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν οι παράγοντες της παράστασης), ενώ, εξάλλου, ένας γείτονας, που συμμετείχε και στον σημερινό γυναικείο χορό της τραγωδίας του Φιλοκλή, του αφηγήθηκε λεπτομερέστατα τον μύθο του έργου, —γι' αυτό ο ευπρεπής λυχνοποιός παίρνει επιτέλους την απόφασή του, ενισχυμένος και από την αφοπλιστική παρουσία της Νικαρέτης, που έρχεται με το λύχνο στο χέρι να τον ξυπνήσει.

Αναγγέλλει το μεγάλο νέο στη γυναίκα του, καθώς εκείνη του ρίχνει νερό δίπλα στο πηγάδι, για να πλύνει το πρόσωπό του (για την Ρόδιλλα ούτε συζήτηση: θα μείνει σπίτι να φροντίσει μαζί με τους δύο δούλους τα του δείπνου), και αισθάνεται πολύ ευχαριστημένος γι' αυτό προσφέροντας στο βωμό της Αθηνάς την πρωινή σπονδή του από τον άκρατο οίνο, πριν θουτήξει σ' αυτόν το ψωμί του για το ακράτισμα, το πρωινό γεύμα, το οποίο όλες αυτές τις ημέρες είναι πολύ πλουσιότερο από το συνηθισμένο κολατσιό, επειδή τα διαλείμματα ανάμεσα στα δράματα των τριών τραγικών είναι εξαιρετικά σύντομα για φαγητό, ενώ το σχετικά μεγαλύτερο, πριν από την απογευματινή παράσταση της κωμωδίας, πέφτει κάπως αργά. Έτσι, εκτός από το συνηθισμένο ψωμί, τις ελιές και τα σύκα, σήμερα ο Καλλίστρατος

απολαμβάνει και πάλι μια κούπα με φρέσκο γάλα, μέλι και παχύ στραγγισμένο τυρί, που έστειλε πρόσφατα ο αδελφός του Χαιρίας από το κτήμα. Στο μεταξύ, η Νικαρέτη έχει ετοιμάσει τον Δημόδωρο, που καταπίνει βιαστικά το πρωινό του, ενώ η δούλα τακτοποιεί έναν μικρό μπόγο με τα μαξιλάρια που θα πάρουν στο θέατρο (σήμερα ειδικά τα ξύλινα εδώλια θα είναι υγρά από την χτεσινοθραδινή θρογή) και σε δυο σακούλια λίγα τρόφιμα: ψωμί, τυρί και ξερά σύκα και, μόνο για τον Ανθεμόκριτο, ένα μικρό φλασκί με κρασί. Στο μεταξύ, έξω από το πρόθυρο έχει ήδη συγκεντρωθεί η θορυβώδης οικογένεια του Κόροιδου, ο οποίος φωνάζει να βιαστούν, γιατί σήμερα θα υπάρχει μεγάλος συνωστισμός. Με επικεφαλής τον γερο-Σμίκυθο, που κρατά στο ένα χέρι τον Δημόδωρο και στο άλλο τα σακούλια με τις προμήθειες, η μικρή ομάδα ξεκινά. Έχει αρχίσει να ξημερώνει.

ΤΑ ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑ

Όταν έχουν αφήσει πίσω τους το λόφο των Νυμφών και αρχίζουν να κατηφορίζουν προς το τέμενος του Διονύσου Ελευθερέως, ο δρόμος είναι ήδη γεμάτος από μικρές και μεγάλες ομάδες ντόπιων και ξένων, που προχωρούν βιαστικά. Ευτυχώς που ξεκίνησαν αρκετά νωρίς, επειδή ο Ανθεμόκριτος πρέπει να προμηθευτεί, για την είσοδο της Νικαρέτης, το μολύβδινο σύμβολο με το κεφάλι της Αθηνάς στη μια όψη και στην άλλη το γράμμα της κερκίδας που έχει οριστεί για την Κεκροπίδα φυλή. Αυτό σημαίνει ότι θα χρειαστεί να περιμένει, άγνωστο για πόσο, έξω από ένα από τα παραπήγματα που έχουν στήσει κοντά στη σκηνοθήκη οι συμβεβλημένοι με την πόλη θεατρώνες, για να εισπράξουν τα διώβολα της τελευταίας ημέρας —πάντα υπάρχουν καθυστερημένοι και αναποφάσιστοι. Όταν φτάνουν στο τέμενος, ένα ετερόκλητο πλήθος θρίσκεται ήδη εκεί: άλλοι σκορπισμένοι στους θωμούς και στα μικρά ιερά, άλλοι, κυρίως ξένοι, συνωστι-

σμένοι έξω από το ναό του Διονύσου Ελευθερέως, όπου δύο νεαροί νεωκόροι προσπαθούν να διατηρήσουν κάποια τάξη σ' εκείνους που επιμένουν, έστω την τελευταία στιγμή, να ρίξουν μια ματιά στον περίφημο ανδριάντα του Θεού, που είχε φιλοτεχνήσει ο Αλκαμένης. Ο Ανθεμόκριτος αναθέτει στον Σμίκυθο τη φροντίδα του Δημόδωρου, ενώ η Νικαρέτη με την Μητρίχη θρίσκουν ευκαιρία να παραδώσουν κάτι μικρά ασημένια αναθήματα στον ιερέα που επιμελείται τον μεγάλο θωμό κοντά στην είσοδο του τεμένους και να αγοράσουν για τους άντρες τους φρέσκα εορταστικά στεφάνια από την ανθοπώλιδα λίγο πιο πάνω. Ο Ανθεμόκριτος μαζί με τον Κόροιδο, που σκώπτει το φίλο του για την απρονοησία του, κατευθύνεται προς τα παραπήγματα της σκηνοθήκης, όπου, ευτυχώς, η κατάσταση δεν είναι απελπιστική, τουλάχιστο στα παράπηγμα για τους πολίτες που δεν κάνουν χρήση του θεωρικού. Αντίθετα, στο τμήμα των ξένων, που καταφθάνουν καθημερινά από όλα τα μέρη της Ελλάδας και μένουν ικανοποιημένοι έστω και μία παράσταση να παρακολουθήσουν, επικρατεί φοβερός συνωστισμός από ένα πλήθος που εκπέμπει μέχρι και ανελλήνιστους ήχους.

Έχοντας εξασφαλίσει, σχετικά σύντομα, το σύμβολο, συναντούν και τους υπόλοιπους στην άκρη της δυτικής παρόδου, όπως είχαν συμφωνήσει, και ετοιμάζονται να εισέλθουν στο θέατρο, όπου τουλάχιστον οι μισές θέσεις των κερκίδων είναι γεμάτες, παρά το γεγονός ότι είναι ακόμα πολύ νωρίς. Φέτος, όμως, ο αριθμός και των αγροτών και των ξένων είναι πράγματι εντυπωσιακός, εξαιτίας της ηρεμίας που επικρατεί σε όλη την Αττική μετά τη σύναψη της ειρήνης του Νικία, παρόλο που εξακολουθεί να την υπονομεύει ένας ακήρυχτος πόλεμος, καθώς οι δύο ηγεμονίδες πόλεις συγχά ενέχονται σε συρράξεις που προκαλούνται από τη διπλωματία της καθεμιάς στη σφαίρα επιφροής της αντιπάλου, όπως λ.χ. αυτήν την εποχή στην Πελοπόννησο οι αλλοπρόσαλλες δραστηριότητες αυτού του χαρισματικού, αλλά επικίνδυ-

νου, ηγέτη των ριζοσπαστικών δημοκρατικών, του Αλκμεωνίδη Αλκιβιάδη. Άλλωστε και το ίδιο το άστυ έχει αποσυμφορηθεί αισθητά μετά την επιστροφή στην ύπαιθρο των περισσότερων αγροτών, οι οποίοι, σύμφωνα με το πολεμικό σχέδιο του Περικλή, είχαν αναγκαστεί να μετατραπούν σε αστούς, εγκαταλείποντας τις περιουσίες τους στο έλεος των επιδρομέων του Αρχιδαμού. Η πόλη τώρα έχει καθαριστεί και γενικά ανανεωθεί από την απαράδεχτη ρύπανση και τα αναρίθμητα παραπήγματα που είχαν στηθεί σε κάθε γωνιά της, και, προπάντων, διαθέτει πια τα πανδοχεία της, όχι για να στεγάσει τους πρόσφυγες, αλλά για να καταλύουν οι ξένοι. Έχει μάλιστα προγραμματιστεί και μια σειρά οικοδομικών έργων, για να διευθυνθεί η κατάσταση κυρίως των δημόσιων κτιρίων, τα οποία είχαν κακοποιηθεί από τη γενική υποβάθμιση των οικιστικών συνθηκών.

Από αυτό το πρόγραμμα έχει σημαντικά ωφεληθεί και το θέατρο, όπως φαίνεται από το καινούριο σκηνικό οικοδόμημα, που ανεγέρθηκε πέρυσι από πολύ πιο ανθεκτικό ξύλο, και από τις επισκευασμένες ξύλινες κερκίδες, οι οποίες, αυτή τη στιγμή, είναι γεμάτες κίνηση, εκτός δέδαια από την κεντρική, πίσω ακριβώς από την καθέδρα του ιερέα του Διονύσου, δίπλα στο μικρό θάθρο όπου έχει στηθεί το ξόανο του θεού μετά την «από εσχάρας εισαγωγή». εκεί ο χώρος παραμένει ακόμα κενός, επειδή οι θέσεις είναι κρατημένες γι' αυτούς που τιμά φέτος τη πολιτεία: τους άρχοντες και υψηλούς αξιωματούχους της χρονιάς, τους εκπροσώπους των συμμαχικών πόλεων (οι οποίοι μόλις πριν τρεις μέρες είχαν παρελάσει στο θέατρο επιδεικνύοντας τα μικρά θησαυροφυλάκια με τις ετήσιες εισφορές), τα παιδιά των ηρωικών νεκρών της τελευταίας μάχης, τους βουλευτές και ποικίλους άλλους επισήμους θεωρούς. Δέκα θέσεις στην ίδια κερκίδα, σχετικά απομονωμένες, για ευνόητους λόγους, από το υπόλοιπο κοινό, είναι φυλαγμένες για τους δέκα κριτές, οι οποίοι κληρώθηκαν λίγο πριν από την έναρξη των παραστάσεων της πρώτης

ημέρας από τους εκατό που είχαν οριστεί, δέκα από κάθε φυλή.

Ο Ανθεμόκριτος με τον Κόρσοιβο και τον μικρό Δημόδωρο θρίσκουν αρκετά καλές θέσεις, περίπου στο μισό ύψος της κερκίδας τους, ο Κλεόφαντος, ο δεκαοχτάχρονος γιος του Κόρσοιβου, κατευθύνεται προς το ειδικό τμήμα της κερκίδας τους, το εφηβικό, ενώ οι γυναίκες ανηφορίζουν πολύ ψηλότερα, πάνω από το διάζωμα, εκεί όπου οι κερκίδες διχοτομούνται, προς τα αριστερά. Εντελώς στις ακραίες πάνω κερκίδες, δίπλα στους μετοίκους, θα βρει θέση ο γερο-Σμίκυθος μαζί με άλλους, πολύ λίγους άλλωστε, οικέτες δούλους, κυρίως των οικογενειών που κατοικούν στο άστυ. Παρά τον συνωστισμό που εντείνεται καθώς περνά η ώρα, ο Ανθεμόκριτος παρατηρεί ότι σήμερα επικρατεί σχετικά μεγαλύτερη τάξη από τις άλλες μέρες, ίσως επειδή, εκτός από τους ραβδούχους, είναι παρόντες ήδη σχεδόν όλοι οι επιμελητές, για να επιβλέπουν την τακτοποίηση των θεατών, προφανώς έπειτα από τα θλιβερά επεισόδια που δημιουργήθηκαν χτες, σε ένα σύντομο διάλειμμα, για τη διεκδίκηση μιας θέσης, όταν η μικρή διένεξη σύντομα κατέληξε σε ακατονόμαστα έκτροπα, που οπωσδήποτε θα αποτελέσουν θέμα συζήτησης μεθαύριο, στην ειδική εκκλησία που θα συγκληθεί, όπως κάθε χρόνο, για να ελεγχθεί ο επώνυμος άρχων, για τη διεξαγωγή των εκδηλώσεων της εορτής, και να εξεταστούν διάφορες περιπτώσεις προβολών, που αφορούν πολίτες με ανοίκεια συμπεριφορά.

Ο μικρός Δημόδωρος θλέπει, και το ανακοινώνει στον πατέρα του, ότι οι δύο ακραίες κερκίδες, που φυλάγονται για τους ξένους, είναι ήδη ασφυκτικά γεμάτες. Εξάλλου, αυτή τη στιγμή η προσέλευση του κοινού έχει προσλάβει καλπάζοντα ρυθμό, τόσο που μόλις προλαβαίνει ο Ανθεμόκριτος να επισημαίνει και, όπου χρειάζεται, να σχολιάζει για τον μικρό Δημόδωρο διάφορες ενδιαφέρουσες προσωπικότητες της αθηναϊκής κοινωνίας. Φυσικά, δεν χρειάστηκε καθόλου πριν από λίγο να συστήσει έναν σιληνόμορφο κακοντυμένο μεσήλικα, που ανεβαίνει ζωηρά τις βαθμίδες

της παραπλεύρως κερκίδας —είναι ο Σωκράτης, ο οποίος δεν χάνει ούτε μία παράσταση με έργο του Ευριπίδη. Λίγο αμέσως μετά, όμως, δείχνει στο γιο του τον περίφημο σοφιστή Πρόδικο, τον μεγάλο γλωσσοδιδάσκαλο, ο οποίος βρίσκεται πάλι στην Αθήνα με κάποια αποστολή από την πατρίδα του την Κέω και, όπως συνήθως, σκοπεύει να παρατείνει τη διαμονή του, για να επιδείξει την τέχνη του και να αποπλεύσει πλουσιότερος από ό, τι ήρθε. Ο Ανθεμόκριτος όμως δεν μπορεί να συγκρατήσει ένα πικρόχολο σχόλιό του προς τον Κόροιδο, μόλις εμφανίζεται από τη δεξιά πάροδο ο άξεστος Υπέρβολος, χειρονομώντας αδέξια προς κάποιον, ο οποίος προφανώς δεν καταλαβαίνει τα βαρβαρικά ελληνικά του. Η πράγματι, είναι συντριπτική η σύγκριση με τον μεγαλοπρεπέστατο Νικία, ο οποίος έρχεται τώρα, πολυτελέστατα ντυμένος, περπατώντας κάπως αδέστα και ασθενικά (έχει προβλήματα με τα νεφρά του), για να καταλάβει μια από τις πρώτες θέσεις της κερκίδας του, όπου τον περιμένουν και τον επευφημούν κάποιοι οπαδοί του. Ο Κόροιδος πάλι είναι έτοιμος να αρχίσει τα κακοήθη υπονοούμενά του (αλλά ο Ανθεμόκριτος, με έναν έντονο νυγμό στο μπράτσο, τον αναχαιτίζει δείχνοντας με τα μάτια του το παιδί) μόλις εμφανίζεται, πανέμορφος και αδροκίνητος σαν Λυδός χορευτής, ο Αγάθων, ο οποίος, όπως διαδίδεται τελευταία, μαθητεύει κοντά στον Ευριπίδη και πρόκειται σύντομα να δοκιμάσει την τύχη του στα Λήναια.

Αλλά η εντυπωσιακότερη από όλες είναι η είσοδος του Αλκινιδη, ο οποίος κυριολεκτικά εισοριμά από την αριστερή πάροδο, περιστοιχισμένος από ένα πλήθος εξεζητημένα ντυμένων νεαρών, σίγουρα συντρόφων σε κάποια από τις πάμπολλες μυστικές εταιρείες, για τις οποίες θρυλούνται τον τελευταίο καιρό ποικίλα όσα ακατονόμαστα. Οι ομάδες αυτές έχουν γίνει πραγματική μάστιγα στην Αθήνα, από τότε που ο αριθμός τους έχει αυξηθεί ανησυχητικά, αφού η μύηση των πολιτών σ' αυτές δεν προϋποθέτει, όπως παλαιότερα, αριστοκρατικά ερείσματα ή έστω κάποιες

οικονομικές δυνατότητες, αλλά έχει ανοίξει σε όσους έχουν ελεύθερο χρόνο και είναι πρόθυμοι να διστοδομήσουν. Ένα διάχυτο μουρμουρητό που συνοδεύει την παρέλαση, αυτών των αγυρτών διακόπτεται μόνο από το παρατεταμένο χειροκρότημα μιας μεγάλης ομάδας κακοντυμένων Αθηναίων της κατώτερης κοινωνικής τάξης, από αυτούς που εκμεταλλεύονται την απουσία των φρόνιμων αγυρτών από την εκκλησία και δίνουν απροσδόκητες πλειοψηφίες στον αριστοκράτη αρχηγό τους. Ο Ανθεμόκριτος σκέφτεται με μελαγχολία τη σύγχυση που επικρατεί αυτόν τον καιρό στον πολιτικό στίβο της Αθήνας με τα καινοφανή ήθη των ριζοσπαστικών πολιτικών, οι οποίοι κατορθώνουν να καλύπτουν τις αντιφάσεις και τα ψεύδη τους με εύγλωττα επιχειρήματα δανεισμένα από τους σοφιστές. Γι' αυτό ο συμπαθής οπαδός του Νικία προβληματίζόταν τόσο πολύ με την επίσκεψη της Νικαρέτης, αλλά ακόμα και του Δημόδωρου, στο θέατρο: τα τελευταία χρόνια, αυτή η καινούρια ανατρεπτική ήθική, όπως έχει επηρεάσει την πολιτική συμπεριφορά, παρόμοια εκφράζεται και από τα πρόσωπα του μύθου στις τραγωδίες, ας πούμε, του Ευριπίδη, ο οποίος, τη μια στιγμή συναρπάζει με μια συγκινητική αναγνώρισή του, ενώ την επόμενη εμφανίζει την ηρωίδα του να επιχειρηματολογεί σαν τον Αντιφώντα· και έτσι συχνά στο τέλος αφήνει το θεατή του γοητευμένο αλλά και προβληματισμένο μαζί, ιδιαίτερα όταν πρόκειται με την ψήφο του να δείξει ποια είναι η στάση του απέναντι στις διδαχές του ποιητή.

Όταν το θέατρο έχει πια πληρωθεί και οι τελευταίοι αργοπορημένοι θεατές αναρριχώνται με σπουδή προς τις θέσεις που έχουν απομείνει, οι επιμελητές, διηρημένοι σε δύο ομάδες, παρατάσσονται στις δύο παρόδους, ενώ ο ήχος της σάλπιγγας αναγγέλλει την έναρξη των αγώνων: ακολουθεί η είσοδος των επισήμων. Σήμερα δεν είναι απαραίτητη η αναγγελία απόμων και ομάδων, επειδή αυτό έγινε την πρώτη μέρα. Τελευταία και επιβλητικότερη πραγματοποιείται η είσοδος του ιερέα του Διονύ-

σου Ελευθερέως, ο οποίος συνοδεύεται από τον άρχοντα Α. και μια μικρή ομάδα νέων διακόνων, επιφορτισμένων με τα προκαταρκτικά της μικρής τελετουργίας. Σήμερα δεν πρόκειται να σφαγεί το καθιερωμένο χοιρίδιο, όπως την πρώτη μέρα των αγώνων. Ήα καταγιασθεί μόνο με τον πέλανο η θυμέλη και θα προσφερθεί σπονδή στο ξόανο του θεού. Με μια κίνηση του ιερέα το πλήθος στηκώνεται ορθό· κατόπι στέφεται ο θωμός και καθαίρεται η εσχάρα του· ο ιερέας, κατά τη διάρκεια της σπονδής, αναπέμπει δέηση προς τον παρόντα θεό να ευοδώσει τη διεξαγωγή των αγώνων· το πλήθος επαναλαμβάνει τον ακροτελεύτιο στίχο της δέησης. Τέλος, η τελετουργική ομάδα αποχωρεί από τη δεξιά πάροδο, ο ιερέας παίρνει τη θέση του στην πρωτοκαθεδρία, και, αμέσως μετά, ο κήρυκας, ορθός δίπλα στη θυμέλη, αναγγέλλει το πρόγραμμα της ημέρας: μία τραγωδία του Ευριπίδη, μία του Ιοφώντα και μία του Φιλοκλή, ένα σατυρικό δράμα του τελευταίου, και το απόγευμα, μετά το μεγάλο διάλειμμα, μία κωμωδία του Πλάτωνα. Ο γέλιος έχει ανεβεί ήδη ψηλά από την κορυφογραμμή του Υμηττού· αν δεν θρέξει, όπως απειλούν τα σύννεφα που κυνηγιούνται στον πρωινό ουρανό, η μέρα θα είναι ζεστή και φωτεινή.

Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Το μουρμουρητό του κοινού καταλαγιάζει, καθώς έβαδίζει αργά προς τη θυμέλη, και παίρνει τη θέση του στο χαμηλό βάθρο, ο πρώτος αυλητής, σημείο ότι το δράμα δεν θα έχει κανονική πάροδο. Ο Ανθεμόκριτος δεν προλαβαίνει να εξηγήσει στον απορημένο Δημόδωρο γιατί η πρόσοψη της σκηνής δεν είναι διαμορφωμένη έτσι όπως θα περίμενε κανείς για έναν μύθο που πάντα συνδεόταν με ένα ανάκτορο, αλλά έχει χάσει κάτι από τον μνημειακό της χαρακτήρα: με τα δύο πλαινά ανοίγματα καλυμμένα από ζωγραφικούς πίνακες, που εικονίζουν δέντρα και θράκους, η

σκηνή δίνει την εντύπωση ότι πρόκειται να αρχίσει παράσταση σατυρικού δράματος —είναι φανερό ότι ο Ευριπίδης ετοιμάζει πάλι κάποιες από τις εκπλήξεις του. Όχι βέβαια στην αρχή της παράστασης, αφού εδώ επαναλαμβάνεται με ακρίβεια το σχήμα που είχε δει ο Ανθεμόκριτος όχι μόνο τις δύο προηγούμενες ημέρες αλλά σε όσες παραστάσεις του ποιητή θυμόταν: ένα πρόσωπο εμφανίζεται από την κεντρική πύλη και εκφωνεί αργά και καθαρά τον πρόλογό του, απαλλάσσοντας έτσι και τον Ανθεμόκριτο από την υποχρέωση να μεταδώσει στον γιο του ότι ο ίδιος είχε πληροφορηθεί παρακολουθώντας τον Προάγωνα. Το κοινό δεν φαίνεται να ξενίζεται ούτε από την ιδιότητα του προλογίζοντος (συχνά στον Ευριπίδη αυτός ο ρόλος αναλαμβάνεται από τροφούς ή παιδαγωγούς) ούτε από τα καθέκαστα του μύθου ώς το σημείο όπου αναφέρεται η σχέση του προσώπου με τους ήρωες του έργου, ανατρέποντας ότι τους ήταν γνωστό από την παράδοση, οπότε ένα μουρμουρητό, όχι ακριβώς δυσφορίας αλλά πάντως όχι και ενθουσιασμού, αρχίζει να κυκλοφορεί σε όλο το κοίλο, για να καταλήξει σε μια ανακουφιστική επιδοκιμασία στο άκουσμα μιας σοφότατης γνώμης για το κριτήριο της γνησιότητας στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Αν η ώρα ήταν πιο προχωρημένη και η ατμόσφαιρα πιο δεκτική, ο Ανθεμόκριτος περίμενε την πρώτη επευφημία από τον Σωκράτη και τη συντροφιά του. Ήδη όμως, καθώς παρακολουθεί τις πρώτες σκηνές μετά τον πρόλογο, στις οποίες εικονίζονται τα πρόσωπα σε ανοίκειες σχέσεις και καταστάσεις, αρχίζει να αμφιβάλλει για την ορθότητα της απόφασής του να φέρει μαζί του τον Δημόδωρο υποβάλλοντάς τον στη δοκιμασία να ελέγχει και να τροποποιεί μέσα του μύθους που μόλις πρόσφατα είχε ολοκληρώσει στο σχολείο —και είναι βέβαιος ότι δεν είχε προχωρήσει ώς αυτό το βαθμό ούτε και η μόνιμη διδασκαλία του σοφότατου Σμίκυθου.

Φαίνεται, όμως, ότι οι απορίες του μικρού δεν συγκεντρώνονται τόσο στις αποκλίσεις του μύθου όσο στην πενιχρότητα της

σκευής των υποκριτών, επειδή η ερώτηση που απευθύνει στον πατέρα του είναι γιατί ο ποιητής δεν τους είχε ντύσει με τον τρόπο που θυμόταν και ο ίδιος από τις άλλες παραστάσεις, τις πρώτες που είχε παρακολουθήσει. Ο Ανθεμόκριτος θα ήταν πρόθυμος να του εξηγήσει, αλλά αυτή τη στιγμή, μετά την είσοδο ενός νέου προσώπου και, χυρίως, κατά τη διάρκεια του θρήνου, που εκτελεί με ύψιστη δεξιοτεχνία ο γονυπετής πρωταγωνιστής, στον μαλακό μιξολύδιο τρόπο, προσπαθεί να προσδιορίσει ένα σκίρτημα μνήμης που του προκαλούν τα δρώμενα: έχει την αμυδρή αίσθηση ότι πρόκειται για κάτι οικείο. Η προσπάθειά του να θυμηθεί διακόπτεται από την μάλλον καθυστερημένη είσοδο του χορού και τον εξαιρετικά μελωδικό κομμό, όπου η αντιστροφική εναλλαγή της μονωδίας με τη χορωδία, συνδυασμένη με την ελαφρότητα της όργησης των δεκαπέντε χορευτών, οι οποίοι έχουν κυριολεκτικά περισφίξει σε χλοιό τον πρωταγωνιστή, αποκαθιστούν στην ψυχή του την ηρεμία —όχι όμως επί πολύ, επειδή στην αμέσως επόμενη σκηνή, και ιδίως στην κορύφωση μιας στιχομοθίας, διαλευκαίνονται ξαφνικά όλοι οι συνειρμοί που —είναι ολοφάνερο— σκόπιμα υποδαυλίζει ο Ευριπίδης παραπέμποντας σε έργα του Αισχύλου που είχαν παρασταθεί εδώ και λίγα χρόνια. Η ταύτιση αυτή περνά βαθμιαία, κατά την επιδίωξη του ποιητή, σε ένα μεγάλο μέρος του κοινού, που αρχίζει σιγά σιγά να αντιδρά, όχι ακριβώς αρνητικά (επειδή η επιτυχία του συσχετισμού δίνει στον καθένα κάποια δόση ηδονής) αλλά πάντως επικριτικά, ιδίως όταν, λίγο αργότερα, οι αναφορές προσλαμβάνουν χαρακτήρα σαφέστατα ελεγκτικό. Βαθμιαία όμως ο Ανθεμόκριτος καθηλώνεται, μαζί με το υπόλοιπο κοινό, στο επόμενο επεισόδιο με την εκτενέστατη αγγελική ρήση, που εικονίζει τα γεγονότα στη φαντασία του σαφέστερα από ότι τα σκηνικά δρώμενα (θυμάται με ηδονή την απαγγελία των ομηρικών επών από ένα δεξιοτέχνη ραψῳδό στα τελευταία Παναθήναια), και προπάντων με τον επακόλουθο αγώνα λόγων, ο οποίος

προκαλεί τέτοια ένταση προσοχής, σαν να πρόκειται για ακρόαση σοβαρής υπόθεσης στην Ηλιαία.

Η κατάληξη του μύθου δεν είναι πολύ διαφορετική από αυτήν που αναμενόταν, εκτός από κάποιες μικρές αλλαγές, που θα τροποποιηθούν οπωσδήποτε με την εμφάνιση του συνηθισμένου θεού. Και εκείνη ακριβώς τη στιγμή ο αυλός, με μια θαθμιαία αλλαγή ρυθμού, μεταβαίνει από το θρήνο στους αναπαίστους, που συνοδεύουν μια δραστική κίνηση έξωθεν: ήδη πίσω από το σκηνικό οικοδόμημα ανυψώνεται αργά και κάπως αβέβαια η μηχανή, διαγράφοντας μια καμπύλη πάνω από τη στέγη, για να δείξει την ουράνια πορεία του θεού. Ο Ανθεμόκριτος αγνοεί τις αντιδράσεις του κοινού, που προκαλούνται μάλλον από την αδεξιότητα του μηχανισμού παρά από τη δραματικότητα της θεοφάνειας, επειδή τον αποσπά το δέος που έχει αποτυπωθεί στο πρόσωπο του γιου του: ο Δημόδωρος δεν έχει ξαναδεί εμφάνιση θεών στο θέατρο. Πριν καλά καλά απαγγείλει την καταληκτική γνώμη του ο χορός, ο οποίος αμέσως μετά αποχωρεί, με επικεφαλής τον αυλητή, από την δυτική πάροδο, ακούονται τα πρώτα επιδοκιμαστικά χειροκροτήματα, κυρίως από τις θέσεις των σοφιστών, για να μεταδοθούν θαθμιαία, κάπως διστακτικά στην αρχή, σε λίγο παρατεταμένα αλλά όχι ενθουσιαστικά, σε όλο το κοίλο, που γεμίζει σε λίγο από εκκωφαντική ογλοσοή, σημείο ότι άρχισαν ήδη τα σχόλια. Ανάμεσα σ' αυτές τις αντιδράσεις ο Ανθεμόκριτος μόλις προλαβαίνει να εντοπίσει την πιο εντυπωσιακή: τον Αγάθωνα να σηκώνεται επιδεικτικά από τη θέση του, να διασχίζει εγκάρσια την κερκίδα του, να φτάνει στη θέση όπου κάθεται ο Ευριπίδης, μαζί με το χορηγό του και τους άλλους ποιητές, και να τον απαλέτει στο μέτωπο· ο ποιητής ανταποδίδει αμήχανος τον ασπασμό.

Στο μικρό διάλειμμα που μεσολαβεί ώς το επόμενο δράμα, το κοινό μετακινείται ελαφρά, για να ζεσταθεί και να ξεμουδιάσει, ενώ μια μικρή ομάδα υπηρετών της σκηνής ετοιμάζουν την όψη

του επόμενου δράματος: αφαιρούν τους πίνακες από τα δύο παράπλευρα ανοίγματα και προσθέτουν δύο βιωμούς εκατέρωθεν της κεντρικής πύλης, σημείο όπι ο μύθος του Ιοφώντα θα εξελιχθεί σε ανάκτορο ή ναό. Ο Ανθεμόκριτος δίνει στον Δημόδωρο δύο τρία ξερά σύκα και είναι έτοιμος να αντικρούσει τα ενθουσιαστικά σχόλια του Κόροιβου, αντιτείνοντας το συμπέρασμα από τη δυσφορία που τελικά κατακάθισε μέσα του από αυτή την υποβάθμιση της τραγωδίας, η οποία αποδίλλει διαρκώς το ήθος και το μεγαλείο της κατεβαίνοντας σε ένα επίπεδο οικειότητας, γωρίς περιθώριο πια για να ασκήσει το διδακτικό κύρος της. Στους δύσκολους καιρούς που διέρχονται, πιστεύει ο Ανθεμόκριτος, το δράμα οφείλει να επαναφέρει τις διδαχές που θεμελίωσαν την αθηναϊκή δημοκρατία και όχι να εκφράζεται με τεχνάσματα που χρησιμοποιούν οι νέοι ρήτορες, για να παραπλανούν τους πολίτες στην εκκλησία. Και βρίσκει έναν πολύ πρόσφορο παραλληλισμό, για να εικονίσει την άποψή του: παρομοιάζει την καμπύλη της παρακυής με τη μετάβαση από τον Περικλή στον Γέρερβο. Η δημοτική αυτή παρομοίωση προκαλεί την άμεση αντίδραση του Κόροιβου, και θα επακολουθούσε μια από τις συνήθεις διενέξεις τους, αν ο ήχος της σάλπιγγας δεν ανήγγελε την έναρξη της τραγωδίας του Ιοφώντα, ο οποίος για μια στιγμή συγκεντρώνει την προσοχή του κοινού, καθώς αναζητά, στην παραπλεύρως κερκίδα, τον πατέρα του τον Σοφοκλή, σαν για να αποσπάσει ένα ενθαρρυντικό νεύμα: αλλά η σοφή κεφαλή του μεγάλου ποιητή είναι ήδη προστηλωμένη στη θυμέλη.

Οι διαφορές από την παράσταση του Ευριπίδη σηματοδοτούνται από την έναρξη ακόμα, με την είσοδο δύο υποκριτών από την αριστερή πάροδο: είναι προφανές ότι και σ' αυτό το δράμα του ο Ιοφών ακολουθεί την τεχνική του πατέρα του. Ο Ανθεμόκριτος απλώνει το χέρι και φέρνει κοντύτερά του τον Δημόδωρο, σαν για να τον ζεστάνει λίγο και ταυτόχρονα να τον βεβαιώσει ότι τώρα τα πράγματα βρίσκονται σε ορθότερο δρόμο, ενώ την προ-

σογή του αποσπά εξόλοκλήρου ο λαμπροντυμένος χορός των γερόντων, που εισέρχεται, κατά ζυγά, από τη δυτική πύργο, με τους αριστεροστάτες του πλησιέστερου προς τους θεατές ζυγού ευθυτενείς και αγέρωχους και τον χορυφαίο, πρωτοστάτη του κεντρικού ζυγού, ενδυματολογικά διαφοροποιημένον από τους υπολοίπους, να ακολουθεί, σε μικρήν απόσταση, τον αυλητή. Για άλλη μια φορά συνειδητοποιεί ο Ανθεμόκριτος πόσο προτιμά τις αργές παρόδους, με το αναπαιστικό προοίμιο που οδηγεί επιβλητικά το χορό στην ορχήστρα και κατόπι τον συνοδεύει στον τετράγωνο σχηματισμό γύρω από τη θυμέλη, προετοιμάζοντας έτσι την εκφραστική θρησκηση στο καθαυτό λυρικό μέρος. Σκύβει και ψιθυριστά συγκεντρώνει την προσοχή του Δημόδωρου στην υποδειγματική εκφραστικότητα των χορευτών, οι οποίοι στη στροφή υποβάλλουν την αισθηση μιας σειράς εικόνων σχεδόν μόνο με χειρονομίες, ενώ στην αντιστροφή, μολονότι συνοδεύονται από την ίδια μελωδία και τους ίδιους ρυθμούς, ξεσπούν σε δίαιτα σχήματα. Κάπως ήπια διατυπωμένη εκφράζει και στον Κόροιδο την παρατήρησή του για την τύχη του Ιοφώντα, ή την ικανότητά του, να εξασφαλίζει σχεδόν μόνιμα τους πλουσιότερους και πιο γενναιόδωρους χορηγούς, για να αποσπάσει το αναμενόμενο χλευαστικό σχόλιο ότι η μεγαλύτερη τύχη του Ιοφώντα κάθεται εκεί —και το βλέμμα του Κόροιδου κατευθύνεται προς το μέρος του Σοφοκλή, συνοψίζοντας έτσι όλες τις κακοήθειες που κυκλοφορούν κάθε φορά που συμμετέχει στους δραματικούς αγώνες ο Ιοφών και κυρίως όταν αποσπά πρώτη ή δεύτερη νίκη. Οι ακραίες επικρίσεις, που κάποτε απηχεί στις κωμωδίες του ο Αριστοφάνης, δεν περιορίζουν τις υποθέσεις τους στην πιθανή θοήθεια που είναι φυσικό να δέχεται από τον πατέρα του ο ποιητής, αλλά θεβαϊώνουν ότι πρόκειται για ολοκληρωτική προσφορά, σε σημείο ώστε όταν, πριν λίγα χρόνια, συνέπεσε να συμμετέχουν στον ίδιο αγώνα και οι δύο, αποσπώντας μάλιστα τις δύο πρώτες νίκες, να κυκλοφορήσει η παροιμιακή έκφραση: ο Σοφοκλής δια-

γωνίστηκε εναντίον του Σοφοκλή.

Με τη σεμνή όρχηση του χορού και, αμέσως μετά, τη μεγαλοπρεπή είσοδο του πρωταγωνιστή (εδώ όμως ο αμερόληπτος ακλήρος δεν ευνόησε ιδιαίτερα τον Ιοφώντα), περιστοιχισμένου από μια ομάδα εξίσου λαμπροντυμένων δορυφόρων, ο Ανθεμόκριτος έχει την αίσθηση ότι η γιορτή έχει επανεύρει το ήθος της, και γι' αυτό είναι πρόθυμος να δώσει έκφραση στην αυθορμησία του και να συμμετάσχει στην παρατεταμένη επικρέτηση, και στα αλλεπάλληλα «αύθις, αύθις» μιας από τις πάνω κερκίδες, τη στιγμή που ένα σεβάσμιο πρόσωπο, σε μια σκηνή σύγκρουσης, θυμίζει στον γγεμόνα του τα όρια της ανθρώπινης εξουσίας, που δεν επιτρέπεται να εμπιστεύεται τα σαθρά ερείσματα της παραπλανητικής γλώσσας. Η γνώμη αυτή έχει ιδιαίτερο βάρος, όχι μόνο επειδή θα επαληθευτεί στο τέλος με την καταστροφή του ήρωα, που αυτή τη στιγμή επενδύει τη δύναμή του με δεινή ρητορεία, αλλά και επειδή παραπέμπει το κοινό στην αλαζονική λογολαγνεία με την οποία τελευταία έχουν πλημμυρίσει οι σύνοδοι της εκκλησίας και της βουλής. Είναι αλήθεια, παραδέχεται μέσα του ο Ανθεμόκριτος, λείπει από την παράσταση εκείνη η ένταση που του προκαλούν οι απρόβλεπτες τροπές των δραμάτων του Ευριπίδη, και ομολογεί ότι τα επόμενα χορικά έχουν μια περίεργη στατικότητα (θα έλεγε κανείς ότι οι χορευτές εμποδίζονται από το βάρος της σκευής), αλλά με αυτό το θέαμα αισθάνεται περισσότερο ασφαλής. Λυτός, ας πούμε, ο ύμνος που εκτελεί στο τελευταίο του στάσιμο ο χορός για τη δίκαιη εποπτεία του Δία, καθώς επαληθεύει αντίστοιχες θρησκευτικές μνήμες και τελετουργικές συμμετοχές, δίνει την εντύπωση ότι δεν θέτει υπό δοκιμασία ούτε τη δεκτικότητα του Δημόδωρου, ο οποίος παρακολουθεί με το πρόσωπο ήρεμο, σαν να πρόκειται για δίωση οικείας εμπειρίας.

Ο Ανθεμόκριτος περιφέρει γύρω του το βλέμμα, για να διαπιστώσει αν τη δική του βεβαιότητα συμμερίζεται και το υπόλοιπο

κοινό, και πράγματι παρατηρεί ότι γενικά επικρατεί απόλυτη ηρεμία, που εύκολα θα μπορούσε να ερμηνευθεί από κάποιον κακοήθη σαν τον Κόροιδο ως αδιαφορία —σύμπτωμα αδιάστειστο— ότι το δράμα που παίζεται αυτή τη στιγμή δεν μπορεί να είναι του Σοφοκλή, ο οποίος ακινητοποιεί πάντα το κοινό σε θρησκευτική προσήλωση τεταμένης προσδοκίας. Ούτε με τη σύντομη διήγηση του αγγελιαφόρου, που έφερε την είδηση της καταστροφής, προκλήθηκε η ένταση που είχε επιτύχει το αντίστοιχο κομμάτι του Ευριπίδη, ούτε με τον επακόλουθο θρήνο, παρά τη φωνητική δεξιοτεχνία του δευτεραγωνιστή, που ερμήνευε το κύριο γυναικείο πρόσωπο, και την υπορχηματική ανταπόκριση του χορού. Η παράσταση επανακτά το μεγαλείο της μόνο στην έξοδο, όταν σχηματίζεται μια μεγάλη πομπή, για να συνοδεύσει την εκφορά του νεκρού ήρωα, ο οποίος μεταφέρεται από την κεντρική πύλη προς το εσωτερικό της σκηνής, ενώ ο χορός, υπό τη συνοδεία του αυλού, παρακαταλέγει τους τελευταίους αναπαίστους κλείνοντας με ένα γνωμικό. Εντελώς συνειδημικά θυμάται ο Ανθεμόκριτος ότι σ' εκείνη την περιβόλητη παράσταση του Ιππόλυτου ο Ιοφών είχε αποσπάσει τη δεύτερη νίκη. Πολλοί από τους θεατές, καθώς χειροκροτούν (όχι όσο θερμά θα περίμενε και θα ήθελε ο Ανθεμόκριτος), κοιτούν ανήσυχα τον ουρανό, όπου τα σύννεφα έχουν κρύψει ολότελα τον ήλιο: η θροχή δεν είναι μόνο απειλή —έρχεται.

Στο σύντομο διάλειμμα, οι δύο φίλοι μόλις προλαβαίνουν να πιουν λίγο από το κρασί του Ανθεμόκριτου και να ελέγξουν τις γνώσεις του Δημόδωρου για το μέθο της επόμενης τραγωδίας. Ο πατέρας του παραιτείται από την αρχική του απόφαση να προετοιμάσει το μικρό για την πιθανή απογοήτευση που τον περίμενε, επειδή σκέφτηκε ότι το ρόλο αυτό θα τον παίξει, ούτως ή άλλως, το κοινό, αν επαναλάβει και σήμερα τις χθεσινές του αντιδράσεις —μόνο που σ' αυτή την περίπτωση θα τις συμμεριζόταν απόλυτα και ο ίδιος, αν δεν τον εμπόδιζε η κοσμιότητά του.

Γιατί ομολογουμένως ο Φιλοκλής δεν φάίνεται να έχει κληρονομήσει τίποτε από τον αδελφό της μητέρας του, τον μεγάλο Αισχύλο, εκτός ίσως από την ηθική υποχρέωση να συνθέτει κάποτε (αλλά πολύ σπάνια) τριλογίες και, δέδαια, την αίγλη του οικογενειακού ονόματος, που επηρεάζει ακόμα την κρίση του επώνυμου άρχοντα και, με την κατάλληλη επένδυση, της παράστασης από έναν γενναιόδωρο χορηγό, και του κοινού. Αν μάλιστα είχε την τύχη να εξασφαλίσει και έναν από τους αξιόλογους πρωταγωνιστές, τότε η νίκη δεν ήταν μακριά, όπως είχε γίνει πριν κάμποσα χρόνια (πάντως, μετά την κήρυξη του πολέμου, θυμάται ο Ανθεμόκριτος), όταν ο Φιλοκλής είχε νικήσει τον Σοφοκλή, ο οποίος ήρθε δεύτερος με ένα θαυμάσιο δράμα για τον Οιδίποδα. Αυτή τη φορά όμως ο Φιλοκλής είχε απυγήσει σε όλα. Είχε ήδη γίνει γνωστό ότι όλες οι σκενές και των τεσσάρων χορών του είχαν προέλθει από τους ιματιομισθωτές, επειδή ο χορηγός του ισχυριζόταν ότι η οικονομική του κατάσταση δεν του επέτρεπε να παραγγελθούν καινούριες σε κάποιον από τους σκευοποιούς: οι πολίτες που συμμετείχαν στο χορό συγχά μεμψιμοιρούσαν για τις συνθήκες της διδασκαλίας, επειδή ούτε ο χώρος ήταν κατάλληλος ούτε το επίπεδο διατροφής ικανοποιητικό. Επιπρόσθετα, ήταν και το θέμα του πρωταγωνιστή: γιατί και το μεγαλύτερο αριστούργημα θα ήταν καταδικασμένο, αν παραδινόταν στο έλεος ενός από τους γιους του Καρκίνου, όπως αυτός ο πυγμαίος, που αγωνίζεται αυτή τη στιγμή απεγνωσμένα να διεκπεραιώσει το πανάθλιο μέλος που του είχε συνθέσει ο ποιητής.

Ωστόσο, ο Ανθεμόκριτος επιστρατεύει όλη την προσοχή του και παρακολουθεί: γιατί του αρέσει πολύ να βλέπει δραματοποιημένους τους πολύ γνωστούς μάθους της παράδοσης, όπως ένα πολύ οικείο παραμύθι που το μεταδίνουν διαφορετικοί κάθε φορά αφηγητές, δημιουργώντας ο καθένας τη δική του παραλλαγή. Τον γοητεύει ιδιαίτερα η προσδοκία του κάθε φορά, όταν προσπαθεί να μαντέψει τι καινούρια πρόσωπα έχει επινοήσει ο ποιη-

τής, ποιες σχέσεις κατασκευάζει μεταξύ τους και με ποια σειρά παρουσιάζει τα γνωστά γεγονότα της ιστορίας και προπάντων τον ενθουσιάζει η δυνατότητα που του παρέχεται να κάνει συγκρίσεις, ιδίως όταν η προηγούμενη πραγμάτευση του μύθου είναι πρόσφατη. Ας πούμε, αυτά τα δύο πρόσωπα που διαλέγονται αυτή τη στιγμή στο δράμα του Φιλοκλή δεν είχαν συναντηθεί πουθενά στην προηγούμενη τραγωδία με τον ίδιο μύθο που είχε δει προπέρυσι. Και θα ήταν ενδιαφέρον να διαπιστώσει με ποιον τρόπο θα αντιδράσει η ηρωίδα στην είδηση της καταστροφής και πώς θα καταστρώσει το σχέδιο της εκδίκησής της, ή αν, πριν από αυτήν, θα υπάρξει ένας αγώνας λόγων με το θύμα —ναι όλα αυτά, αρκεί να βοηθούσε ο ποιητής με το λόγο του και να μην είχε γράψει πάλι αυτά τα δύσκαμπτα ιαμβεία, που του είχαν εξασφαλίσει το παρονόμι «Χολή» στα έργα των κωμικών.

Ο Ανθεμόκριτος θεβαίωνεται άλλη, μια φορά για την ορθότητα της πρότασης που έχει συχνά διατυπωθεί και απορριφθεί στην εκκλησία, ότι πρέπει να διατηρηθεί ελαστικός ο αριθμός των δραμάτων που παρουσιάζονται από νέους ποιητές και να καθιερωθεί η τακτική διδασκαλία παλαιών, όπως πριν λίγα χρόνια του Αισχύλου. Γιατί τώρα, σε μια γιορτή σαν τα Διονύσια, όπου χιλιάδες ξένοι συρρέουν από όλη την Ελλάδα, ακριβώς για να παρακολουθήσουν τους δραματικούς αγώνες, κυριολεκτικά διακυνεύεται το κύρος της Αθήνας με παραστάσεις σαν αυτήν. Και δεν ευθύνεται γι' αυτό ο επώνυμος άρχων, επειδή, με τον αριθμό των συμμετοχών εκ των προτερων καθορισμένο, είναι υποχρεωμένος να αντιμετωπίσει τα προτεινόμενα δράματα συγκριτικά, οπότε τελικά επιλέγει ανάμεσα στα κακά τα μη χείρονα. Και οπωσδήποτε είναι προτιμότερο να παρακολουθεί αυτή τη στιγμή το πλήθος των ξένων τραγωδία του Φιλοκλή παρά κάποιο κατασκεύασμα του Μόρσιμου ή του Ξενοκλή ή, ακόμα χειρότερα, του μιξοθάρβαρου Ακέστορα.

Παρόλο που επιστρατεύει όλη τη διάθεσή του ο Ανθεμόκριτος, δεν κατορθώνει να συγκεντρωθεί εντελώς και συχνά συλλαμβάνει τον εαυτό του να περιφέρει το βλέμμα του παρακολουθώντας τη συμπεριφορά των συνθεατών του στις γειτονικές κερκίδες. Λίγο πιο πέρα, μια μικρή συντροφιά έχει ανοίξει τα σακούλια της και καταδροχθίζει το περιεχόμενό τους· άλλοι, λίγο πιο ψηλά, έχουν σηκωθεί από τις θέσεις τους, κάποιοι περιεργάζονται σχολιάζοντας τον καιρό, που απειλεί με βροχή από στιγμή σε στιγμή, ενώ μια μεγάλη ομάδα από τις επάνω κερκίδες εκφράζει απροκάλυπτα τη δυσφορία της αποδοκιμάζοντας θορυβωδώς τον πρωταγωνιστή. Ο ήχος του αυλού αποσπά κάποια στιγμή το βλέμμα του προς την οργήστρα αλλά όχι για πολύ: οι χορευτές, εκτελώντας το τελευταίο τους στάσιμο, ωρύονται μένοντας σχεδόν ακίνητοι σαν απόληκτοι, ώστε προκαλούν εύλογες απορίες αν ο ποιητής είχε καν χρησιμοποιήσει χοροδιδάσκαλο. Η κατάσταση βελτιώνεται κάπως στο μέρος της εξόδου, όπου το δράμα παρουσιάζει μια απροσδόκητη κορύφωση ικανή να ηρεμήσει για ελάχιστο χρόνο το κοινό, σε σημείο μάλιστα ώστε να αγνοήσει τη βροχή που άρχισε ήδη να έρχεται.

Είναι πια βέβαιο ότι η παράσταση του σατυρικού δράματος θα ματαιωθεί (εκτός αν η βελτίωση του καιρού επιτρέψει σύντομα την επάνοδο των θεατών στο θέατρο), αλλά, επειδή ο χρόνος που υπολείπεται ώς τη δύση του ήλιου είναι αρκετός, υπάρχουν κάποιες ελπίδες να διατωθεί τουλάχιστον η απογευματινή κωμωδία. Μάταια ο κήρυκας προσπαθεί να πληροφορήσει για όλα αυτά τα ενδεχόμενα, επειδή ο μικρός πανικός που επικρατεί στις κερκίδες καλύπτει ολότελα τη φωνή του. Οι θεατές προσπαθούν να φύγουν από οπουδήποτε παρέχεται κάποια διέξοδος· λίγοι από αυτούς θα κατορθώσουν να στεγασθούν στη μεγάλη στοά της σκηνοθήκης, κάποιοι θα βολευτούν δίπλα στα μικρά iερά ή κάτω από τα πυκνά δέντρα του τεμένους, οι ξένοι θα καταφύγουν στις στοές, τα δημόσια κτίρια και τα παραπήγματα της αγοράς, και

μόνο οι αστοί μπορούν να υπολογίσουν στη δική τους στέγη, όπου θα φιλοξενηθούν και όσοι γνωστοί έχουν έρθει από τα χωριά της Αττικής. Ο Ανθεμόκριτος με τον Δημόδωρο και τον Κόροικο δεν επιχειρεί καν να θρεπεί τις δύο γυναίκες, αλλά όλοι τρέχουν κατευθείαν στο σπίτι ανάμεσα από ένα πλήθος που κατακλύζει τους λασπωμένους δρόμους.

ΤΟ ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ

Στο σπίτι ο Ανθεμόκριτος θρίσκει ευκαιρία να σφαγιάσει νωρίτερα από ότι υπολόγιζε το ερίφιο που του είχε στείλει ο αδελφός του Χαιρίας από το κτήμα και να δώσει τις τελευταίες εντολές για το βραδινό συμπόσιο, μολονότι, όταν είχε φτάσει εκεί, η Νικαρέτη με τη Μητρίχη και τη Ρόδιλλα ήταν ήδη απασχολημένες με το καθάρισμα των λαχανικών στην κουζίνα. Σε ένα από τα δωμάτια του επάνω ορόφου, ο Σμίκυθος, ο μόνος στο σπιτικό που θυμάται παραστάσεις με έργα του Αισχύλου όσο ζούσε ο ποιητής, αναλαμβάνει να λύσει όλες τις απορίες του Δημόδωρου και να του εξηγήσει γιατί δεν πρέπει να είναι τόσο ενθουσιασμένος με τον Ευριπίδη. Τώρα οι δύο άντρες, καθισμένοι στον ανδρώνα, συνοδεύουν το λιτότατο, ενόψει του αναμενόμενου δείπνου, άριστον με λίγο κρασί, και θρίσκουν, επιτέλους, κοινά σημεία συμφωνίας για τα δράματα που είχαν παραχολουθήσει. Τους γοητεύει στην αρχή μια μικρή άσκηση που επιβάλλουν μεταξύ τους, καθώς προσπαθεί ο ένας να ελέγξει τη μνήμη του άλλου σε συγχετισμούς και συγκρίσεις ανάμεσα στα σημερινά έργα και σε άλλα που είχαν δει πρόσφατα, επειδή δύο από τις τραγωδίες των φετινών Διονυσίων πραγματεύονταν μύθους που είχαν ξαναπαρουσιαστεί τα δύο τελευταία χρόνια. Αυτό δεν ήταν συμπτωματικό, επειδή και συχνά στο παρελθόν είχε συμβεί κάποια παράσταση να εξάψει τόσο το ενδιαφέρον του κοινού, ώστε να προκαλέσει συνέχεια, σε μια από τις επόμενες γιορτές, με

δράματα θασισμένα στον ίδιο μύθο. Έτσι, οι ποιητές έδιναν την εντύπωση ότι δημιουργούσαν ένα είδος διαλόγου, ο οποίος, όταν τα προϊόντα είχαν ποιότητα, αποτελούσε για τους τακτικούς θεατές μια γόνιμη πηγή διδαχής: οι μύθοι δεν έμεναν αποκρυπταλλωμένοι και νεκροί, επειδή συνέχεια αναγεννιούνταν, παραλλάσσονταν, εφιμηνεύονταν· το ίδιο αναζωογονούνταν και τα πρόσωπά τους, καθώς αντιμετώπιζαν κάθε φορά την προκαθορισμένη μοίρα τους, όχι μόνο με διαφορετική σκευή, αλλά με διάφορο ήθος και διάνοια, με διάφορες λέξεις. Και έτσι η συζήτηση αναπόφευκτα εντοπίστηκε σε ένα από τα δράματα του Ευριπίδη, που εντυπώθηκε περισσότερο από τα άλλα στη μνήμη των δύο φίλων, επειδή και κατά την ώρα της παράστασης είχαν πανομοιότυπα αιφνιδιαστεί με την απότομη τροπή των γεγονότων στο τρίτο επεισόδιο και την καινοφανή πορεία των γεγονότων ώς την εμφάνιση του θεού, μολονότι είχαν διαφορετικά αντιδράσει στη στάση του ήρωα κατά την ώρα της μεγάλης απόφασης: ο Ανθεμόκριτος δεν επέτρεψε στον εαυτό του να συγκινηθεί από τις ατελείωτες παλινδρομήσεις του.

Επειδή το μένος της θρογής πήρε ελαφρά να κοπάξει, οι δύο φίλοι αποφάσισαν να κατευθυνθούν προς την αγορά, ο Κόροιδος μάλιστα με την ελπίδα να αλιεύσει, έστω και την τελευταία στιγμή, κάποιους πελάτες στο κουρείο του. Φυσικά, αυτή τη φορά δεν χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα των γυναικών, αφού ούτε η Μητρίχη δεν θα τολμούσε να διεκδικήσει θέση στην κωμωδία του Πλάτωνα. Όσο για τον Δημόδωρο, θα τον οδηγούσε στο θέατρο ο Σμίκυθος. Έτσι, σε λίγο θρέθηκαν ανάμεσα σε επερόκλητα πλήθη, τα οποία, αδιαφορώντας τελείως για τη συνεχιζόμενη θρογή, περιφέρονταν άπληστα στους δρόμους και στα μαγαζιά φωνασκώντας. Ανάμεσα στις δύο επιλογές που είχε ο Ανθεμόκριτος (να παραμείνει στο κουρείο του φίλου του, όπου σε λίγο ένας εσμός γνωστών και αγνώστων θα συνόδευαν τις κομμωτικές ταχυδακτυλουργίες του Κόροιδου με

σχόλια για την παράσταση, ή να προσπαθήσει να διεισδύσει σε κάποια στοά, όπου οπωσδήποτε θα είχε δημιουργηθεί εστία σο-
βαρότερου διαλόγου γύρω από κάποιον σοφιστή) προτίμησε τη δεύτερη. Τρέχει πρώτα στην πλησιέστερη στοά δίπλα στην Ευ-
νεάκρουνο, όπου μόνο εξαιτίας της αιφνίδιας επιδείνωσης της βροχής αποφασίζει να μείνει, αφού δεν είχε την παραμικρή διά-
θεση να γίνει ακροατής του Αντιφώντα. Σε λίγο, όμως,
αναγκάζεται να ομολογήσει στον εαυτό του ότι ο ασφυκτικός
κλοιός που περισφίγγει τον κατάπυυστο ολιγαρχικό δικαιολογεί-
ται: δύο από τους καλούς, όπως φαίνεται, μαθητές του ρήτορα
έχουν εμπλακεί σε εικονικό αγώνα λόγων, έχοντας αντιστρέψει
τους ρόλους και τις θέσεις από το αντίστοιχο μέρος της τραγω-
δίας του Ευριπίδη. Και μολονότι ο Ανθεμόκριτος αναστατωνόταν
από αυτή την αντιστροφή, που καλλιεργούσε την ιδέα ότι η
αλήθεια ισχύει μόνο ανάλογα με την άποψη ή τη μέθοδο της
προσέγγισής της, δεν μπορεί να αντισταθεί στη γοητεία που
ασκεί πάνω του αυτή η συνέχιση του δραματικού παιχνιδιού και
πέρα από τα όρια του θεάτρου· ήταν, άλλωστε, θέματος ότι αυτό
θα το έβρισκε απόλυτα νόμιμο και ενδιαφέρον και ο ίδιος ο Ευρι-
πίδης.

Επειδή, τελικά, η διάρκεια της βροχής ήταν μεγαλύτερη από όσην είχαν όλοι προβλέψει, η ματαίωση της παράστασης του σατυρικού δράματος ήταν πια θέματος, οπότε η απόφαση των κριτών και για τους τρεις τραγικούς θα βασιζόταν μόνο στις τραγωδίες τους —ένας περιορισμός δίκαιος αλλά και ευνοϊκός, δεδομένου ότι σπάνια τα τελευταία χρόνια διδασκόταν σατυρικό δράμα αξιολογότερο από τις τραγωδίες. Ήταν όμως εξαιρετική τύχη ότι ο ήλιος δεν είχε ακόμα αρχίσει να προσχωρεί προς τη δύση και, επειδή ώς το άναμμα των λύγνων μεσολαβούσε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, θα παιζόταν οπωσδήποτε η κωμωδία. Αλλιώς, ο Ανθεμόκριτος θα θλιβόταν ιδιαίτερα για το κενό, επειδή εκτιμούσε τον Πλάτωνα σχεδόν εξίσου με τον Εύπολη και

τον Αριστοφάνη, όχι μόνο για τη σωστή, δηλαδή επιθετική, στάση που τηρούσε συνήθως απέναντι στους νεότερους πολιτικούς, αλλά και για την ευρηματικότητά του στην επινόηση των μύθων του, κυρίως όταν επιχειρούσε, αν και όχι πολύ συχνά, συνδυασμούς παραδοσιακού υλικού και επικαιρότητας· πρόσφατα είχε ξαφνιάσει το κοινό παρουσιάζοντας μια κωμωδία με συνεχή υπόθεση, που θύμιζε περισσότερο σατυρικό δράμα. Το κύριο ενδιαφέρον στην αποψινή παράσταση έγκειται στην απροκάλυπτη τόλμη του θέματος του έργου, που είχε προκαλέσει βίαιες αντιδράσεις ακόμα και κατά την παρουσίασή του στον Προάγωνα. Είχε μάλιστα τότε απορήσει ο Ανθεμόκριτος πώς ο Πλάτων δεν αποφάσισε και αυτή τη φορά, όπως είχε κάνει συχνά στο παρελθόν, να αποκρύψει, έστω τυπικά, την ταυτότητά του πίσω από το όνομα κάποιου άλλου διδασκάλου, για να αποφύγει τις συνέπειες. Η ιδέα ότι σε λίγο θα έβλεπε να συγκάθηται ο ποιητής με τα διακωμαδούμενα θύματά του τον ερέθιζε πολύ, επειδή προέβλεπε ότι, από κάποιο σημείο της παράστασης και πέρα, το ενδιαφέρον του κοινού θα μετατοπιζόταν από την ορχήστρα στο κοίλο. Και δεν αμφέβαλλε ότι η απόφαση του άρχοντα Α. να εγκρίνει την συμμετοχή της κωμωδίας σε μια γιορτή που θα συγκέντρωνε πλήθος ξένων και να μη την παραπέμψει στα επόμενα Λήναια αποτελούσε ευδιάκριτη πολιτική χειρονομία.

Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Με αυτές τις σκέψεις φτάνει στο θέατρο, που παρουσιάζει τώρα μια αρκετά διαφορετική όψη, επειδή είναι σχεδόν κενές οι κερκίδες των γυναικών, εκτός από την περιοχή των ξένων· έχουν επίσης εξαφανιστεί τα περισσότερα παιδιά. Ψάχνει στις πάνω κερκίδες, για να εντοπίσει τον Δημόδωρο με τον Σμίκυθο, αλλά μάταια. Μόλις κάθεται, αυτή τη φορά σε κάποια απόσταση από το φίλο του, που είχε έρθει νωρίτερα, αισθάνεται ήδη τεταμένη

την ατμόσφαιρα, όπως φαίνεται από τις εκδηλώσεις των θεατών, καθώς υποδέχονται την είσοδο των γνωστών πολιτικών προσώπων με κραυγές. Ούτε η εμφάνιση του ιερέα του Διονύσου ούτε καν ο ήχος της σάλπιγγας, που αναγγέλλει την έναρξη της παράστασης, δεν επιφέρει την προσδοκώμενη ηρεμία, που επανέρχεται για λίγο, μόνο όταν από το κεντρικό άνοιγμα της σκηνής εμφανίζονται δύο πρόσωπα, ένας αφέντης με ένα δούλο, όπως ταυτίζονται εύκολα από τη σκευή τους, συνεχίζοντας δήθεν μια οξύτατη συζήτηση. Στον πέμπτο όμως στίχο η μνεία ενός συγκεκριμένου ονόματος από το πολιτικό πάνθεο εξαπολύει το πρώτο έναυσμα για ένα ανάμικτο θουητό επιδοκιμασίας και αποδοκιμασίας, το οποίο προμηνύει πόλωση του κοινού και περιπετειώδη συνέχεια. Και όταν ο αφέντης αποπέμπει προπηλακίζοντας τον δούλο και στρέφεται προς το κοινό για να εκθέσει τα γεγονότα που προϋποθέτει η εξέλιξη του μάθου, ο Ανθεμόκριτος βολεύεται στο μουσκεμένο μαξιλάρι του και ετοιμάζεται να απολάύσει την πορεία της σκευωρίας που έχει εξυφανθεί, αν δέδαια του το επιτρέψουν όλες αυτές οι φωνές που υψώνονται κάθε στιγμή, για να εκφράσουν τη συμφωνία ή τη διαφωνία τους με τα τεκταινόμενα. Μια αιφνίδια ανακοπή του θορύβου επέρχεται μόνο με την είσοδο ενός επιθετικότατου χορού, καλυμμένου με μακρούς μανδύες σχεδόν από τους κοθόρνους ώς τη θάση του προσωπίου —σημείο ότι προετοιμάζεται κάποια αποκάλυψη. Είναι περιττή κάθε προσπάθειά του να μαντέψει, επειδή η δαιμονική όρχηση, που συνοδεύεται από έναν εξαιρετικά δεξιοτέχνη αυλητή, τον παρασέρνει σε μια κατάσταση ευφορίας, και, όταν ο χορός κατευθύνει τις επιθέσεις του εναντίον του εχθρικού προσώπου του μάθου, ο ευπρεπής λυχνοποιός αισθάνεται να ταυτίζεται μαζί του και, θαθμιαία, να αποδεσμεύεται από τους περιορισμούς που ρύθμιζαν τη συμπεριφορά του. 'Όπως και στον κώμο που είχε παρακολουθήσει την πρώτη μέρα της γιορτής με μια παρέα φίλων του, όταν μετά από μια γερή οινοποσία αποχαλινώθηκαν

όλοι και συνενώθηκαν σε μια κοινή θωμολογική εκτόνωση ανατρέποντας ιερά και όσια, παρόμοια και τώρα, τα δρώμενα στην ορχήστρα του μεταδίνουν μια σαφέστατη διάθεση να γίνει πιο αυθόρμητος στις εκδηλώσεις του.

Η παράβαση, όμως, με την ένταση και τη σοβαρότητά της, κυριολεκτικά καθηλώνει το κοινό στις θέσεις του. Πότε συνενωμένος και σχεδόν ακίνητος ο χορός, πότε διηρημένος σε τημιχόρια οργιαστικά ορχούμενα, διεξέρχεται με το καταλυτικό σκώμμα του όλα τα κακώς κείμενα της αθηναϊκής ζωής, πολιτικής και πνευματικής. Ο ποιητής κατορθώνει να αποσπάσει την προσοχή του κοινού μόνο με τη δύναμη των καταλυτικών σκωμμάτων του, που λειτουργούν δραστικότερα και από τη σοβαρότερη κριτική σε συζήτηση εκκλησίας, χωρίς να καταφύγει σε πλάγια μέσα για να κατευνάσει τους ανήσυχους θεατές, βάζοντας λ.χ. τους υποκριτές του να μοιράζουν στο κοινό μύγδαλα και ξερά σύκα, όπως είχε κάνει προχθές στην παράβαση της δικής του κωμῳδίας ο Λεύκων. Ο Ανθεμόκριτος παρατηρεί ότι ακόμα και οι κερκίδες των ξένων ήρίσκονται σε ένα είδος αναταραχής, ενώ ο ίδιος αισθάνεται έτοιμος να κατεβεί στην ορχήστρα και να συμμαχήσει με τους επιθετικούς συμπολίτες του χορού. Γερήγορα, όμως, σε μια από τις επακόλουθες σύντομες σκηνές, αυτή η έξαρση διοχετεύεται και πάλι σε εχθρικές εκδηλώσεις, όταν αρχίζει να διακωμωδείται, ανώνυμα αλλά αποκαλυπτικά, ένας μεγαλόσχημος πολιτικός για την ελαττωματική προφορά του στα ελληνικά, οπότε ένα μέρος του κοινού εκδηλώνει απροκάλυπτα όχι μόνο την αναγνώριση του προσώπου αλλά και έναν άγριο ενθουσιασμό για τη γελοιοποίησή του, με αποτέλεσμα να στρκωθεί από τις κάτω κερκίδες ο Υπέρβολος, σε μια σπάνια έκρηξη αυτογνωσίας, και να αποχωρήσει επιδεικτικά από την αριστερή πάροδο, συμπαρασύροντας και μια μικρή ομάδα από τους παρακαθημένους του. Ο Ανθεμόκριτος είναι θέσιας για τη διάρκεια και την ένταση της μεθαυριανής εκκλησίας αλλά και για τη σιωπή του Πλάτωνα

τα δύο επόμενα χρόνια. Απογειώνεται όμως, μαζί με όλο το κοινό, στον ακροτελεύτιο κάμο, όπου ο χορός και ο πρωταγωνιστής, συμφίλιωμένοι σε μια θαυματική πομπή, τραγουδούν το θρίαμβο και την αισιοδοξία τους. Αισθάνεται ένα είδος ευεξίας, σα να έχει καταναλώσει έναν κρατήρα χιώτικο κρασί, και συνενώνει και αυτός τη φωνή του μαζί με όλο το πλήθος, που αυτή τη στιγμή εκφράζει με κάθε δυνατό τρόπο την επιδοκιμασία του και την ευγνωμοσύνη του, όχι για την παράσταση που τελείωσε, αλλά για το βίωμα όλης της γιορτής.

Η μόνη εστία απόλυτης ακινησίας αποτελείται από τους δέκα κριτές, που δηλώνουν και έτσι την απόσχισή τους από το κοινό. Σε λίγο θα κληθούν να χρησιμοποιήσουν τρεις από τις εννέα σημαδεμένες ψήφους που κρύβουν κάτω από τους χιτώνες τους: τρεις με τα σύμβολα των τραγικών ποιητών, τρεις με τα σύμβολα των τραγικών πρωταγωνιστών και τρεις με τα σύμβολα των κωμικών ποιητών. Δύο υπηρέτες της σκηνής έχουν ήδη τοποθετήσει δίπλα στη θυμέλη τέσσερις κάλπες —η τέταρτη θα δεχτεί τα αχρησιμοποίητα σύμβολα. Μόλις η σάλπιγγα αναγγέλλει την έναρξη της ψηφοφορίας, οι κριτές ένας ένας, αφού προηγουμένως εκφωνείται από τον κήρυκα το δύναμα της φυλής του, προχωρούν και με τέσσερις αργές κινήσεις απαλλάσσονται από τις ψήφους τους. 'Όταν η ψηφοφορία έχει τελειώσει, σηκώνεται ο άρχων Α. για να ανακοινώσει το αποτέλεσμα, αφού δώσει τον τελευταίο λόγο στον πιο απροκατάληπτο κριτή, την τύχη: από κάθε μία κάλπη ανασύρει πέντε μόνο ψήφους, ενώ οι υπόλοιπες πέντε αδειάζονται στην κάλπη με τις άχρηστες —έτσι εξάγεται το αποτέλεσμα: από την πρώτη ανασύρονται τέσσερις ψήφοι για τον Ιοφώντα και μία για τον Ευριπίδη, από τη δεύτερη, πέντε για τον πρωταγωνιστή του Ευριπίδη, από την τρίτη, τρεις για τον Αμειψία και δύο για τον Πλάτωνα. Τα ονόματα κατά σειρά επιτυχίας, μαζί με τα ονόματα των χορηγών, ανακοινώνονται κάθε φορά από τον κήρυκα, διακόπτοντας τη νεκρική σιγή που

επικρατεί όσην ώρα ψηφίζουν οι κριτές και ανασύρονται οι ψήφοι. Κατόπιν, ο κήρυκας καλεί τους πρώτους νικητές στη θυμέλη, όπου ο άρχων τους στεφανώνει με στεφάνι κιστού. Εννοείται ότι τους δύο ποιητές συνοδεύουν οι χορηγοί τους. Οι πιο συγκεκριμένες αμοιβές για όλους τους συντελεστές των αγώνων θα δίνονταν την επομένη. Η έγερση του ιερέα φέρνει σε ηρεμία το κοινό, που ακούει σιωπηλό την αποχαιρετιστήρια ευχή προς τον παρόντα θεό. Κατόπι δίνεται το σύνθημα της αναχώρησης.

Καθώς προχωρεί θιαστικός για το σπίτι του ο Ανθεμόκριτος, προσέχει ότι η ατμόσφαιρα έχει ολότελα καθαρίσει μετά τη μεσημβρινή βροχή, και έτσι φαίνεται ο ήλιος, που προχωρεί λαμπρός προς τη δύση. Τώρα οι γυναίκες θα είχαν ήδη ετοιμάσει τα καθέκαστα του δείπνου. Πέντε μόνο ήταν οι συνδαιτυμόνες που θα παρευρίσκονταν, όλοι γείτονες και καθημερινοί φίλοι. Εκτός από τα πλούσια εδέσματα, τους περίμενε και μια μικρή έκπληξη: μια σύντομη μουσική επίδειξη του Δημόδωρου, που τελευταία είχε παρουσιάσει θαυμάσιες επιδόσεις στου κιθαριστή. Καθώς μάλιστα τους τελευταίους μήνες είχε προστεθεί και η σύνθετη άσκηση για τη συμμετοχή του στο διθυραμβικό χορό της φυλής του, ο μικρός ήταν έτοιμος να εκτελέσει ορισμένα κομμάτια από τα άσματα που είχε διδαχθεί. Η επίδειξη θα ήταν μια μικρή διακοπή μετά το κύριο γεύμα. Έπειτα, οι συνδαιτυμόνες, πίνοντας ατέλειωτο κρασί και καταναλίσκοντας τεράστιες ποσότητες από τραγήματα και ποικίλα πλακούντια που θα έφερναν οι δούλοι από την κουζίνα, όπου συνωστίζονταν οι γυναίκες με τα παιδιά, θα είχαν όλη την άνεση, υπό το φως των λύχνων, να αναμοχλεύσουν τις εντυπώσεις τους από τους δραματικούς αγώνες και να διαπληγτισθούν.